

Володимир Ковальчук,

доцент кафедри економічної теорії
Національного університету державної податкової служби України,
канд. іст. наук

**КНИЖКОВИЙ РЕПЕРТУАР
КООПЕРАТИВНИХ НАРОДНИХ БІБЛІОТЕК-ЧИТАЛЕНЬ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ СТАНОМ НА ПОЧАТОК ХХ ст.
(ЗА ДАНИМИ «ОТЧЕТА О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
1-й БЕСПЛАТНОЙ НАРОДНОЙ ЧИТАЛЬНИ-БИБЛИОТЕКИ
ХАРЬКОВСКОГО ОБЩЕСТВА
РАСПРОСТРАНЕНИЯ В НАРОДЕ ГРАМОТНОСТИ
ЗА 1904 год»)**

Висвітлено історію започаткування безплатних народних читалень-бібліотек у м. Харкові. Репрезентовано публікацію документа «Отчет о деятельности 1-й бесплатной народной читальни-библиотеки Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1904 год», що зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: Харківське товариство грамотності, М. П. Баллін, кооперативні безплатні читальні-бібліотеки, книжковий репертуар.

Особовий архівний фонд М. П. Балліна, піонера української кооперації, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, широко репрезентує документи, що висвітлюють його багатогранну діяльність, яка, окрім суто економічного, кооперативного напрямку, охоплювала книготорговельну, видавничу та бібліотечну галузі, засновані на кооперативній ідеології.

Важливий, з огляду на висвітлення стану книжкового репертуару народних бібліотек на початку ХХ ст. в Російській імперії, звіт про діяльність першої безплатної народної читальні-бібліотеки Харківського товариства розповсюдження в народі грамотності за 1904 рік вперше вводить у науковий обіг.

На початку 1890-х років член правління Харківської громадської

бібліотеки В. Данилевський запропонував відкрити при цьому культурно-просвітницькому закладі безплатну народну бібліотеку [1, с. 151]. Його задум не знайшов підтримки серед членів правління, що вважали його несвоечасним, і тоді за ініціативи іншого члена правління – В. Гредескула було організоване «особливо дешево» відділення для простого населення. Незабаром, коли загострилися стосунки між діячами дешевого відділення громадської бібліотеки і більшістю членів її правління, це утворення полишило громадську бібліотеку і почало працювати в Харківському товаристві грамотності, одним з основних статутних завдань якого було створення в містах та селах дешевих, доступних народних бібліотек.

31 березня 1891 р., коли на загальних зборах членів Товариства було заслухано доповідь про необхідність заснування безплатної народної читальні-бібліотеки в Харкові, розпочав діяльність перший заклад такого типу в Харківській губернії.

Перший внесок у розмірі 100 руб. був зроблений відомою українською письменницею, патріоткою та меценаткою Христіною Алчевською вже на другий день після фундації книгозбірні. 7 квітня 1891 р. обрали комітет (О. Єфімович, В. Гредескул, В. Данилевський), що і організував читальню, завешпівся ремонт щойно пристосованого для її потреб приміщення по Василівському провулку м. Харкова. Завідуючою закладом була обрана О. Єфімович, яка протягом багатьох років перебувала на цій посаді [2, с. 759].

1895 р., виступаючи на загальних зборах Харківського товариства грамотності, один з його засновників, видатний український кооператор М. П. Баллін спробував проаналізувати п'ятирічний результат роботи безплатних народних бібліотек-читалень у Харкові, яких на той час вже було три.

На думку М. П. Балліна, головні завдання бібліотек та читалень полягали в наданні всім, хто володіє грамотою, корисних книг; в організації управління бібліотеками-читальнями; у сприянні засвоєнню читачами загальнонародної літератури; у диференціації бібліотек на загальноосвітні та спеціальні і заснуванні їх скрізь, де є школи та грамотні люди. Проте, як констатував М. П. Баллін, і ці невибагливі задачі на той час були важко здійсненними: народ переважно був неграмотним, а відповідна вітчизняна література мала вкрай бідний репертуар. Видатного діяча просвітницького та кооперативного руху обурювало те, що ще в 1890 р. Міністерство народної освіти штучно поділило бібліотеки на громадські та народні. Перші потрапили під відомче підпорядкування Міністерства народної освіти, другі – під нагляд Міністерства внутрішніх справ. Внаслідок цього народні бібліотеки могли користуватися лише книгами, що увійшли до

списку, затвержденного «Правилами о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними». Фактически з понад 100 тис. книг, схвалених до друку імперською цензурою, для народних бібліотек відведено було ледь 7 тис., та й то, на думку М. П. Балліна, тільки 2–3 тис. з них були дійсно корисними [3].

І все ж популярність безплатних народних читалень зростала з кожним роком, про що свідчить той факт, що у 1903 р. лише в Харкові їх було вже п'ять. На жаль, проблеми з книжковим репертуаром залишалися, про що свідчить документ, який ми пропонуємо до публікації.

*Ходатайство, возбужденное перед г. министром внутренних дел
общим собранием Харьковскаго о[бщества] г[рамотности]
в 1904 г. по инициативе комитета [библиотеки-читальни].*

Его сиятельству, господину министру внутренних дел.

Бесплатные народные библиотеки-читальни представляют наряду со школой главнейшее средство просвещения широких слоев населения. Основным условием успешного развития и плодотворной деятельности является возможность свободного и непрерывного доступа в народные библиотеки всего, что появляется лучшего из литературы. Между тем, «Правила о бесплатных народных читальнях и порядке надзора за ними», утвержденные г. министром внутренних дел 15-го мая 1890 г., ограничили книжный состав народных библиотек только теми произведениями печати, которые специально были одобрены для этой цели особым отделом Ученого комитета Министерства народного просвещения и помещены в особых каталогах. Такой порядок допущения книги заранее исключает доступ в народные библиотеки большого количества книг, так как относительно малочисленная коллегия (Министерства народного образования. – В. К.) не имеет физической возможности рассмотреть все произведения текущей литературы. Как следствие, отсюда вытекает отсталость и бедность каталога книг для народных библиотек. Другим препятствием успешному развитию деятельности народных библиотек является недопущение большинства современных изданий, из которых допущены лишь немногие и мало распространенные газеты и журналы. Вследствие этих причин население, обращаясь в народные библиотеки, не находит удовлетворения своим духовным и внутренним запросам.

«Правила о бесплатных библиотеках-читальнях и порядке надзора за ними» от 15-го мая 1890 г. противоречат существующим на сей предмет законоположениям, которые вовсе не требуют специального одобрения книг для каких бы то ни было библиотек, но, наоборот, открывают

свободный доступ во все библиотеки, как платные, так и бесплатные, всем книгам, кроме особенно указанных министром внутренних дел.

«...» В настоящее время действует 3-е дополненное издание каталога изд. 1900 г. и дополнение к каталогу изд. 1903 г. Если обратиться к каталогу и рассмотреть отдел словесности, то окажется, что он содержит лишь 495 авторов, представленных в 1531 названии, и 91 книгу без имени автора. Но из числа этих авторов лишь 57 занимают более или менее видное положение в русской и иностранной литературе, что составляет лишь 11,5 % общего числа авторов этого отдела. (К авторам, занимающим видное место, отнесены: Андерсен, Батюшков, Бичер-Стоу, Байрон, Вагнер, В. Скотт, Бр. Гримм, Гюго, Гете, Грибоедов, Гончаров, Григорович, Гоголь, Достоевский, Державин, Данте, Диккенс, Жуковский, Золя, Крылов, Кольцов, Кот-Мурлыка, Карамзин, Костомаров, Лермонтов, Лесков, Мамин-Сибиряк, М. Твен, Мильтон, Мольер, Немирович-Данченко, Никитин, Некрасов, Островский, Пушкин, Плещеев, Писемский, Полонский, Потапенко, Потехин, Рубакин, Сенкевич, Сервантес, Станюкевич, Свифт, Толстой А., Толстой Л., Тургенев, Фонвизин, Чехов, Шиллер, Шекспир, Шевченко, Эзоп, Эркман, Шабриан.)

В дополнении изд. 1903 г. в отдел словесности помещен 261 автор с 696 произведениями, причем из них 239 повторных изданий. Следовательно, за три года было разрешено лишь 457 новых книг, громадное большинство которых составляют детские книги и брошюры до 100 стр.

При этом нельзя не заметить, что из сочинений Мамина-Сибиряка для взрослых допущены лишь «Летные» ц. 10 коп. и «Уральские рассказы»; из сочинений Золя – брошюра «Любовь к животным» в 32 стр. и «Наводнение» ц. 3 коп.; из сочинений Некрасова – сборник стихотворений для детей ценою в 10 коп., изданный Петербургским Комитетом грамотности в 1882 г. и в том же году распроданный; из всех произведений Глеба Успенского в дополнении 1903 г. помещен рассказ «Нужда песенки поет» в 16 стр. Вообще за три года, протекшие со времени издания каталога до издания дополнения из известных русских писателей, были разрешены лишь сочинения Помяловского. Из произведений известных писателей, выше перечисленных, вошли в каталог или отдельные тома собраний сочинений, или отдельные произведения.

Такая бедность и отсталость отдела словесности от современной литературы делаются вполне понятными, если обратить внимание на то, как незначительно количество книг, ежегодно одобряемых Ученым комитетом для народных читален, и с какой излишней осторожностью, выражающейся, между прочим, в медленности, допускаются в читальню книги.

В промежутке 3-х лет, протекших со времени издания каталога в 1897 г. до нового издания 1900 г., по отделу словесности было одобрено лишь 224 названия и три портрета Пушкина, помещенных в том же отделе словесности. Медленность допущения книг видна из следующих примеров:

1 издание одобрено через 19 лет со времени его выпуска в свет, 7 – через 18,3 – через 17, 4 – через 16, 1 – через 15, 2 – через 14, 4 – через 13, 3 – через 12, 8 – через 11, 6 – через 10, 8 – через 9, 27 – через 8, 13 – через 7, 27 – через 6, 69 – через 5, 177 – через 4.

К числу книг, допущенных с такой осторожностью и медленностью, относятся такие, как «М. Д. Скобелев 2 изд. «Досуг и дело», одобренная через 18 лет по выходе в свет, А Круглов «Разными дорогами», повесть для юношества, одобренная через 12 лет, или «Альбом иллюстраций к сочинениям Гоголя» изд. 1874–1876 гг. ценой в 20 руб, попавший впервые в Дополнение 1903 г., т. е. через 27 лет.

Кроме того, система одобрения издания, а не произведения приводит к тому, что «Тарас Бульба» Гоголя одобряется 25 раз как в полных изданиях сочинений, так и в целом ряде отдельных изданий. То же можно сказать об отдельных произведениях Пушкина, Лермонтова и многих других авторов.

Но по той же причине нередко допускаются дорогие, с дурной печатью, на скверной бумаге издания при существовании более дешевых, изящных и прочных.

«...» По историческому отделу Ученым комитетом одобряется еще меньше книг, чем по литературному. Книги по истории также запаздывают с одобрением, как и по другим отделам. Так, из 29 книг, одобренных с 1887 по 1900 г., 1 книга одобрена через 20 лет после выхода в свет, 2 – через 13, 3 – через 12, 2 – через 11, 2 – через 10, 8 – через 4 года. В Дополнении 1903 г. впервые одобрена книга Добрякова «Русские исторические памятники» изд. 1880 г., т. е. через 23 года; книга «Праведная кончина Царя-Миротворца и погребение тела его», изданная в 1894 г., одобрена лишь в 1903 г.

Даже такая книга, как Преображенского «Учебник русской гражданской истории по программе женских епархиальных училищ», одобряется через 4 г. по выходе в свет.

Исторический отдел отличается особой бедностью более или менее известными авторами – их всего 21 из 334. Сюда могут быть отнесены: Шлоссер, Гиляров, Гизо, Виноградов, Водовозов, Бестужев-Рюмин, Басистов, Устрялов, Стасюлевич, Соловьев, Сиповский, Полевой, Рождественский, Погодин, Плутарх, Петрушевский, Милютин, Мельгунов, Карамзин, Грановский, Фюстель де Куланж.

Отдел географии страдает теми же недостатками, как и отделы словесности и истории. Так, книга Штейнгауера «Землеведение. Предварительные сведения из географии физической, математической и политической» изд. 1877 г. одобрена лишь в 1900 г. Насколько должны устареть сведения по политической географии в книге, изданной 1887 г.! В Дополнение 1903 г. разрешена книга Семенова «Россия по рассказам путешественников и ученых изысканиям. Т. VII. Туркестанский край», изданная в 1887 г. Кроме того, в этом отделе имеются книги, не имеющие прямого отношения к географии, например Мостовский: «История храма Христа Спасителя в Москве». Вообще, примеры таких ошибочных распределений по отделам в каталоге не редки.

Приведем еще два примера, не лишенных интереса. В дополнение 1903 г. была допущена в народные библиотеки брошюра д-ра Ивановского о сифилисе под заглавием «Худая болезнь», изданная в 1893 г. Между тем, она еще в 1891 г. была удостоена денежной премии медицинским советом Министерства внутренних дел, т. е. высшим медицинским авторитетом.

Еще дольше пришлось ждать допущения в народные библиотеки брошюры Ильинского «О дифтерии», которая была издана в 1882 г. и впервые попала в Дополнение 1903 г., т. е. через 21 год по напечатании, когда она, несомненно, устарела.

Быстро сравнительно допускаются только не измененные издания книг, бывших уже ранее на рассмотрении Ученого комитета, и книги вроде: «Приготовление белевской чисто яблочной пастилы», «Практическое руководство по мыловарению», «карты Европейской Сарматии по Птоломею», допущенные в год выхода в свет.

Еще несколько слов относительно периодических изданий. В списке, помещенном на стр. 107–110 дополнения 1903 г., перечислено 72 издания. Из них 42 носят специальный характер, 9 изданий предназначено для детей, 2 духовно-нравственных журнала. Из ежедневных газет допущены только: «Новое время», «Свет», «Московские ведомости», «Московский листок», «Варшавский дневник». В 1904 г. были разрешены «Биржевые ведомости». Из ежемесячных журналов один «Русский вестник».

Итак, рассмотрение каталога книг, допущенных в народные читальни, выясняет следующие недостатки: бедность книгами, случайность их подбора и отсталость от современной литературы. Этим вполне объясняется, почему народная библиотека не может удовлетворять запросы своих более развитых читателей. С другой стороны, ясно, что при существующей системе допущения книг в народные библиотеки, невозможно ожидать существенного улучшения их состава, пока книги в

них будут допускаться лишь с разрешения Ученого комитета, а не общей цензуры.

В 1901 г. в России было издано 10 318 названий. Вполне естественно, что Ученый комитет не в силах рассмотреть всю текущую русскую литературу, тем более, что на нем, кроме одобрения книг для народных библиотек, лежат и другие сложные обязанности. Но, к сожалению, такое положение вещей приводит к тому печальному и нежелательному последствию, что около 90% всей русской литературы остаются за порогом народных читален. Ни в одном отделе каталога нет систематического подбора книг для последовательного чтения по какой-либо отрасли знания. Литературный отдел так беден книгами для взрослых, что читатель, прочитавши в 1–2 года все подходящее, покидает народную библиотеку, чтобы искать книгу на стороне. Между тем взрослые читатели составляют в 5 народных библиотеках г. Харькова Общества распространения в народе грамотности 37,9 % всех читателей. И это число было бы значительно больше при ином составе книги. При требованиях на сочинения Чехова, Некрасова, Салтыкова и многих других современных писателей, приходится отвечать отказом.

Принимая во внимание все вышеизложенное, Харьковское Общество распространения в народе грамотности, согласно постановлению общего собрания членов вышеназванного Общества 14 октября 1904 г., имеет честь ходатайствовать перед Вашим Сиятельством о признании за народными библиотеками-читальнями права свободного обращения в них книг, разрешенных цензурой согласно ст. 175 и примечания к ней и ст. 179 Устава о цензуре и печати».

Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 326, № 1037, 33 с.

Список використаних джерел

1. Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869–1909. – М., 1911. – 264 с.

2. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905-й год), в 2-х томах. – Репринтное издание 1993 г. – Том. II. – Х., 1912. – 973 с.

3. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 326, № 923–957 «Матеріали діяльності в Харківському товаристві поширення грамотності в народі: положення, звіти, інструкції бібліотекам-читальням», 88 арк.

УДК 303.64[347.781.5+7.071.1].001.3

Люція Тупчієнко-Кадирова,

ст. викладач кафедри документознавства
Кіровоградського факультету менеджменту та бізнесу КНУКіМ,
канд. іст. наук

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНОГО СКЛАДНИКА ОСОБИСТИХ ЛИСТІВ КОМПОЗИТОРА Ю. С. МЕЙТУСА: ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У результаті структурного аналізу виділені типові структурні елементи документної інформації: Адресат, Адресант, Мета написання, Привітання, Звернення, Побажання, Персона, Дата написання, Оцінка відносин до адресата, Оцінка творчості, Події, Оцінка емоційного стану, Рівень відносин між персонами та інші, які проілюстровані відповідними фрагментами тексту листа.

Ключові слова: документ, лист, фрагмент, рівні інформації, адресат, композиторська діяльність, родина.

Спадщина композитора налічує багато різних документів, у т. ч. листів, як офіційних, так і особистих. Дослідження їх інформаційного складника є не тільки цікавим, але й *актуальним*. Адже в листах розкривається сама людина – автор документа. В них часто міститься важлива інформація щодо творчої «кухні» митця. В листах до композитора-фондоутворювача часто містяться оцінки його творів. Через листи розкриваються різноманітні зв'язки автора з іншими особами, офіційними установами, суспільством у цілому. Містяться важливі факти життя особи й суспільства.

В системі виділених нами рівнів відносин суб'єктів документа до фондоутворювача – ці рівні визначають відносини: сімейно-родинні, міжособистісні, професійні, творчі, офіційні¹, – перші два позначимо як групу особистих відносин, іншою групою є професійно-творчі, третьою – офіційні відносини. Отже, *об'єктом* нашого дослідження оберемо особисті листи Ю. С. Мейтуса та листи до нього. *А предметом* – визначення складу структурних елементів (СЕ) документної інформації цих листів. При цьому застосовується структурний аналіз із визначенням СЕ (або типів відносин текстових фрагментів (ТФ), як основний *метод* дослідження (базується на структуризації та систематизації знань В. Г. Овчиннікова²), здійснюється також узагальнення проаналізованих даних.

Отже, *метою* є структуризація інформації кількох листів – визначення